

Dengue fever FACT SHEET

Ko e hā 'a e Mofi Tengī?

Ko e mofi tengī ko e mahaki fakatu'utāmaki - 'o tautefito ki he longā'ifānau'. 'Oku fakatupu ia 'e he fa'ahinga vailasi ko e vailasi tengī'. 'Oku 'i ai e kalasi' 'e fa 'o e vailasi' ni.

'Oku faka'au pē ke toe tokolahi ange 'a kinautolu 'oku puke 'i he mofi tengī'. 'I he vaha'a 'o e 1997 mo e 2006, na'e faka'avalasi ko e toko 16 he ta'u, ne nau puke he mahaki' ni 'i he feitu'u 'Okalani'. 'I he 2007, ne hiki hake eni 'o toko 93. 'Oku meimei tokolahi pehe' ni pē mo e kau mofi tengī 'i he 2008. Ko e tokolahi taha foki 'o kinautolu' ni ko e kakai 'otu motu ne nau toki foki mai mei ha'anau 'a'ahi ki honau ngaahi maheni mo e fāmili 'i he ngaahi 'Otu Motu Pasifiki'.

'I he 2007, na'e tō ai e mofi tengī 'i he 'Otu Motu Kuki'. 'I he 2008, na'e tō ai 'i Tonga, Ha'amoā, Fisi, Niu Kaletonia, Kilipati pea mo Palau.'Oku ngalingali 'e hoko e mahaki' ni ko e palopalema tauhi 'o e Pasifiki'.

'E anga fēfē ha'o ma'u 'a e mofi tengī' ?

'Oku fakamafola 'a e mofi tengī' 'i he u'u 'a e fa'ahinga namu ko e Aedes mosquitoes 'a ia 'oku nau u'u 'i he lolotonga 'a e 'aho'. Ko e fa'ahinga namu ko 'eni' 'oku nau 'i he ngaahi 'Otu Motu Pasifiki' pea mo e ngaahi fonua kehe 'oku māfana'. 'Oku 'ikai kenau lava 'o tupu pe mo'ui 'i Nu'usila' ni pea ko ia ai, 'e 'ikai lava ke ke fuofua ma'u 'a e mofi tengī' 'i Nu'usila' ni. Te ke lava pē 'o ma'u ia mei he ngaahi 'otu motu 'o e pasifiki' pea mo e ngaahi fonua māfana kehe'.

Ko e hā 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e mofi tengī' ?

Ko e mofi tengī 'oku fa'a kamata 'aki pē e mofi lahi pea mo e langa 'ulu lahi. 'I he ni'ihi, 'e lava ke kau mai ki ai mo e kula honau kili' pea uhuuhu honau uoua' mo honau hokotanga hui'. 'Oku lahi mo e hoko 'a e tokakovi, lua pea mo e ta'efie kai.'Oku fa'a a'u pē 'o 'aho 'e 10 'a 'ete puke' ka 'e lava ke toe lōlōa ange 'a e taimi 'oku' te fakaakeake ai' pea ko e ni'ihi tenau ongo'i vaivaia, loto hoha'a mo loto mo'ua 'o laulau uike.

'Oku anga fēfē hono sivi 'o 'ilo 'a e mofi tengī' ?

Ko e mofi tengī 'oku lava pē ke 'ilo mei ha hoko 'a e ngaahi faka'ilonga ne fakamatala'i atu 'i 'olunga' pea mo e ngaahi sivi toto 'oku fai ke vakai' 'a e ngaahi liliu he ngāue 'a e sino' 'i he'ene fakaafepaki' 'a e mahaki' ni.

'Oku anga fēfē hono faito'o 'o e mofi tengī' ?

'Oku 'ikai ke 'i ai ha faito'o pau ia ki he mofi tengī' ka 'oku mahu'inga ke folo 'a e fo'i'akau paracetamol ki he mofi', langa 'ulu' pea mo e uhuuhu pe felangaaki 'a e uoua'. 'Oua na'a ke folo 'a e fo'i'akau aspirin he 'e kau 'eni ke ala hoko ai ha fānoa ho toto'. Ko kinautolu 'oku puke 'i he mofi tengī', 'oku fiema'u kenau mālōlō mo inu ke lahi 'a e vai' pe me'ainu huhu'a'. Ko kinautolu ko ia 'oku fakalalahi 'enau puke', 'oku fiema'u ke fakatokoto kinautolu 'i falemahaki ke fakahū hangatonu ha huhu'a ki honau kālava' (vaisiliva). 'Oku toe fiema'u ke siofi kinautolu 'o fakapapau' 'i 'oku 'ikai ke fānoa 'a e toto' 'i honau sino' pea 'oua na'a fu'u lahi e huhu'a 'oku mole mei honau halanga toto'. Kapau 'oku' ke hoha'a na'a 'oku' ke ma'u 'a e mofi tengī' pea 'oku totonu ke talatala ki ha toketā.

'E lava nai ke hoko ha mate mei he mofi tengī' ?

'Oku 'i ai 'a e tu'unga 'o e mofi tengī' 'oku fu'u fakatu'utāmaki - 'a ia 'oku 'iloa ko e dengue haemorrhagic fever pe mofi tengī fānoa-e-toto'. 'Oku lava ke hoko heni e fānoa 'a e toto', pongia pea lava ke mole ai mo e mo'ui'. 'Oku lahi hoko 'a e mofi tengī fānoa-e-toto' 'ia kinautolu kuo tu'o ua pe lahi ange 'enau mofi tengī'. Ko e peseti 'e nima (5%) nai 'o kinautolu 'oku puke 'i he mofi tengī fānoa-e-toto', 'oku iku 'o mole 'enau mo'ui'. Pea ko e tokolahi taha 'o kinautolu' ko e longā'ifānau mo e to'utupu. 'Oku mahu'inga ke 'ilo' 'e he kakai Pasifiki 'oku nau toutou 'a'ahi ki honau fonua tupu'anga', 'a e tafa'aki fakatu'utāmaki ko 'eni' 'o e mofi tengī'. Ko 'enau toutou folau ki he 'otu motu Pasifiki', 'e ala lahi ange ai ha'a nau toutou puke 'i he mofi tengī'.

‘E anga fēfē hano ta’ofi ‘o e mofi tengi’ ?

‘Oku ‘ikai ha huhu malu’i pe ko ha faito’o pau ke ta’ofi ‘aki ha’ate puke he mofi tengi’

(‘o hangē ko ia ‘oku lava ‘o fai ki he mahaki malēlia). Kaekehe, ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi me’a te ke lava ‘o fai ke malu’i ‘aki koe mei he namu ‘oku’ ne fakatupu ‘a e tengi’:

- Tui e vala ‘oku’ ne ‘ufi’ufi’i ho nima’ mo ho va’e’ (vala nima lōlōa)
- Tui e tatā mo e sū mapuni (kae ‘ikai ko e silipa pe sū avaava)
- Vali pe fana ‘aki ho kili’ ha kilimi ke malu’i koe mei he ngaahi ‘inisēkite’. Ko e kilimi lelei taha’ ‘aē ‘oku ‘i ai ‘a e faito’o ko e DEET (diethyl toluamide) pea ko e lahi ‘o e DEET ‘i he kilimi’ ‘oku totonu ke ‘i he 30% - 50%
- Vali pe fana ‘aki ho vala’ ‘a e me’a tāmatae ‘inisēkite ko e permethrin. ‘E lava ‘o fakatau ia ‘i he ngaahi kilīniki fakatau’anga faito’o ki he fefolau’aki’
- Ngāue’aki ‘a e tainamu – ‘o tautefito ki he ngaahi tainamu kuo ‘osi vali pe fana ‘aki ‘a e permethrin
- Ngāue’aki ‘a e me’a tāmatae ‘inisēkite ‘uhila’, pē ko e faka’ahu namu
- Feinga ke ke nofo ma’u pē ‘i he ngaahi nofo’anga ‘oku ‘i ai e uaea namu he ngaahi matapaa’ mo e matapā teke’, pē ‘oku fakamokomoko faka’uhila’ (air conditioned)

Ko e hā e me’a ‘oku fai ‘e he ngaahi kautaha ‘oku nau tokanga’i e mo’ui ‘a e kakai’

Ko e Auckland Regional Public Health Board Service (ARPHS) ‘oku’ ne tokanga’i e ngaahi ngāue ki he mo’ui ‘a e kakai ‘o ‘Okalani’. Ko e taimi kotoa pē ‘oku ‘ilo ai ha taha ‘oku’ ne ma’u e mofi tengi’ ‘i ‘Okalani, ‘oku lipooti ia ki he ARPHS. Ko e fatongia leva ‘o e ARPHS ko hono fakatotolo’i pē ne hu’u e mofi tengi ko ia’ mei he fonua fē. Te ne hoko atu leva ‘o fale’i e kakai ‘o ‘Okalani’ telia na’a toe puke ha taha kehe ‘i he mofi tengi’. ‘Oku toe ngāue lahi foki ‘a e ARPHS ke fakapapau’i ‘e ‘ikai hao mai pea mo’ui ha fa’ahinga namu fo’ou ‘i ‘Okalani.

‘E lava nai ke ke ma’u mei fē ha toe fakamatala fakaikiiki ange kau ki he mofi tengi?

Kapau ‘oku’ ke fiema’u ha toe fakaikiiki fekau’aki mo e mofi tengi’, pea’ ke kātaki ‘o fetu’utaki ki ho’o toketā fakafāmilī’ pe ko ha Mataotao ki hono faito’o ‘o e ngaahi mahaki tupu mei he fefolau’aki’ (Travel Medicine Specialist) . ‘E lava ke ma’u ‘a e lisi ‘o e kau mataotao ni he konga kimu’a ‘o e ngaahi tohi telefoni peesi hinehina . Vakai ki he peesi ‘oku’ ulu’itohi ‘aki e “ Registered Medical Practitioners and Medical Centres”. Fakasio ‘a e lisi ‘i lalo ‘i he mata’itohi T pea ‘oku’ ‘i ai ‘a e kau mataotao faito’o mahaki fefolau’aki’ pe “ Travel Medicine Specialists.”